

A DÉLVIDÉKI MAGYAR SAJTÓ AZ 1941-ES IMPÉRIUMVÁLTÁS VIHARÁBAN

FORRÓ LAJOS

ABSTRACT

During the change of the Empire in 1941, the Hungarian-language press in the South of the region underwent a major transformation. The strict censorship of the Yugoslav state policy after World War I and the banning of Hungarian newspapers limited the development of the press for a long time, but by the end of the 1930s the number of Hungarian newspapers began to increase again. During the change of empire, the local press celebrated the arrival of the Hungarian army, and newspapers continued to operate under new names and with changed content. Although the Hungarian press regained its strength, it became a tool of war propaganda and the independence of journalism continued to decline. This paper analyses the changes in the role of the press and the impact of the political environment during this period.

Kulcsszavak: Délvidék, Jugoszlávia, impériumváltás, cenzúra, sajtó

BEVEZETÉS

A Jugoszláviában megjelenő magyar lapok száma a két világháború között változó. A nehéz, de reményteli indulást követően a magyar nyelvű újságokat sorra érik a retorziók. Az 1929-es királyi diktatúra és az ahhoz párosuló rendeletek – előzetes cenzúra, a belgrádi sajtóiroda híryanagának kötelező közlése – nehéz helyzetbe hozza a délvidéki magyar nyelvű lapokat. Tovább rontott a helyzeten az 1934-es

marseille-i merénylet¹ és az azt követő hűvös magyar-jugoszláv viszony. 1934-ig, igaz hogy cenzúrázva, de be lehetett vinni magyarországi lapokat Jugoszláviába, ezt a merénylet után egy belügyminisztériumi rendelet megtiltotta. 1935-ben némileg enyhítettek a tiltáson, és turisztikai okokból a tengerpartra beengedtek néhány újságot, majd 1936-ban a *Budapesti Hírlap* és a *Pesti Napló* bevitelét is engedélyezték.²

Maga a jugoszláv hozzáállás nyilván bénítóan hatott a lapok fejlődésére, de a magyar sajtó kitiltásával a jugoszláv hatóság pont az ellenkező hatást érte el, mint amit szeretett volna. A magyar nyelvű sajtó hiánya a későbbiek során ösztönzőnek bizonyult a lapindításra. Természetesen ehhez hozzájárult a magyar-jugoszláv kapcsolatok javuló tendenciája is.

Egy 1935-ös elemzés szerint az elcsatolt részek közül a Délvidék volt a legrosszabb helyzetben a magyar nyelvű sajtót illetően. Kertész János cikkében mindösszesen 20-ban állapítja meg a napilapok és az időszak kiadványok számát. Ezek: *Alföld* – Szabadka, *Híd* – Szabadka, *Híradó* – Nagybecskerek, *Hírnök* – Szabadka, *Hitélet* – Mozsor, *Jugoszlávia Magyar Újság* – Szabadka, *Katholikus Hitélet* – Magyarakanizsa, *Kulai járás* – Kula, *A Munka* – Szabadka, *Muravidék* – Muraszombat, *Napló* – Szabadka, *Reggeli Újság* – Újvidék, *Straibecseji járás* – Óbecse, *Tiszavidék* – Óbecse, *A Szív Újság* – Magyarakanizsa, *Tiszavidék* – Magyarakanizsa, *Topola és Vidéke* – Topolya, *Új Hírek* – Zombor, *Zentai Friss Újság* – Zenta, *Zentai Újság* – Zenta.³ Meg kell állapítanunk, hogy a felsorolás nem teljes, jó néhány újság hiányzik belőle, például az 1932-ben indult *Kalangya*, mint a Délvidék meghatározó irodalmi lapja. Minde mellett az is igaz, hogy az 1941-es impériumváltást megelőző években működő délvidéki lapok alapításának száma 1937 után ugrik meg látványosan. Olyannyira, hogy 1939-ben 44⁴, más forrás szerint 45⁵ lap volt a Délvidéken. Némi átfedés és különbség ellenére itt Bolgár László összeállítását közöljük ábécé-sorrendben: *Adventhírnök* – Belgrád, *A Kereszt* – Szabadka, *Alföld* – Szabadka, *A Munka* – Szabadka, *A Nép* – Újvidék, *A Szív Újság* – Magyarakanizsa, *A Tűzoltó* – Gombos, *Állattenyésztő és Mezőgazdaság* – Zombor, *Bačka Topola és vidéke* – Bácsstopolya, *Élőt és Egészség* – Belgrád, *Friss Újság* – Becskerek, *Gazda Újság* – Becskerek, *Grimasz* – Szabadka, *Gyermekvilág* – Nagyikinda, *Harangszó* – Újvidék, *Háztulajdonosok lapja* – Újvidék, *Híd* – Szabadka, *Híradó* – Becskerek, *Hírnök* – Péterréve, *Horgos és Vidéke* – Horgos, *Ifjúság* – Becskerek, *Jugoszláviai Méhészet* – Gombos, *Jugoszláviai Sportélet* – Szabadka, *Kalangya* – Verbász, *Katolikus Hitélet* – Szilágyi, *Középbácska* – Verbász, *Katolikus Sajtó Apostol* – Nagyikinda, *Kukurikú* – Szabadka, *Magvető* – Feketehegy, *Műsor* – Újvidék, *Napló* – Szabadka, *Reggeli Újság* – Újvidék, *Szentai Újság* – Zenta, *Szemle* – Szabadka, *Szentai Híradó* – Zenta, *Szerencse Újság* – Szabadka, *Temerini Újság* – Temerin, *Testvériség* – Újvidék, *Tiszavidék* – Magyarakanizsa, *Tiszavidék kis Újsága* – Óbecse, *Tudósító* – Zombor, *Tükör* – Becskerek, *Új Hírek* – Zombor, *Új Tiszavidék* – Óbecse, *Vasárnap* – Józseffalva.⁶

A közölt lapok közül 16 általános (politikai), 8 felekezeti, 2 szórakoztató, 3 ifjúsági és gyereklap, 2 irodalmi, 12 szaklap, 2 pedig egyéb kategóriájúként jelenik meg. Ezzel a számmal a Délvidék nem marad le az anyaországi megyéktől. Tehát meg kell állapítanunk, hogy a számokat illetően a térség magyar nyelvű sajtólefedettsége jónak mondható. Meg kell azonban mondanunk, hogy a lapok minősége nem a legjobb, és ez leginkább a hetilapokra igaz. Persze itt is vannak üdítő kivételek, de a többség nemigen tudja önmagát sem eltartani.

Összesen a két világháború között kb. 120 lapot alapítottak a Délvidéken. A pontos számot ma már szinte lehetetlen megállapítani, de a források szerint nincs nagyságrendi változás a közölt számhoz képest.⁷

LAPOK AZ 1941-ES IMPÉRIUMVÁLTÁSKOR

Az impériumváltás előestéjén átlagosan a lapokból 30–35 000 példány jelenik meg naponta, amelyből a négy napilap 80%-ot fed le. A statisztikák szerint minden tizenötödik magyar polgár olvasott napilapot.⁸

A második világháború előestéjén – a területgyarapodásoknak⁹ köszönhetően – Magyarország súlya megerősödött a szomszédjaihoz képest. Jugoszlávia, amely előtt nem volt titok a magyar területi igény, külpolitikailag fokozatosan gyengült. A semlegesség igénye és a háborúból való kimaradás óhaja nyitásra kényszerítette Magyarországot felé. A baráti viszony kialakítása Budapestnek is érdekében állt, melylyel az addig megszerzett területeket kívánta biztosítani a szlovák és a román igényekkel szemben.¹⁰ Ebben a szellemben került sor 1940. december 12-én a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés aláírására.¹¹

A Görögország ellen tervezett támadás miatt azonban Hitler azt szerette volna, ha Jugoszlávia is csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez, sőt 1941. március elején személyesen figyelmeztette Pál régensherceget ennek szükségességére.¹² Jugoszlávia – főként Németország katonai erejétől félve – a csatlakozás mellett döntött, és Dragiša Cvetković miniszterelnök, illetve Aleksandar Cincar-Marković külügyminiszter március 25-én Bécsben aláírták a szerződést.¹³

1941. március 27-én a paktum ellen felkelés robbant ki Belgrádban, és katonatisztek egy csoportja államcsínyt hajtott végre. Az új kormány vezetője Dušan Simović tábornok lett, Pál régensherceg helyére pedig II. Péter került. Az események hatására Hitler kiadta hadműveleti utasítását Jugoszlávia ellen, melyben Olaszországot, Magyarországot és Bulgáriát tervezte megnyerni.¹⁴ Magyarország számára ezzel lehetőség nyílt a déli revízióra, és a négy hónappal korábban megkötött örök barátsági szerződés ellenére elkezdődtek az egyeztetések. Horthy 1941. március 28-án levélben tájékoztatta Hitlert, hogy hajlandó teljesíteni a német kéréseket, és megírta: Magyarország „teljesen összeforrottnak” érzi magát Németországgal.¹⁵

Magyarország előtt két lehetőség kínálkozott: engedni Hitlernek, és ezzel további területeket visszaszerezni, viszont elveszíteni a szövetségesek rokonszenvét; vagy ellenállni, és megkockáztatni egy esetleges német megszállást. Teleki Pál miniszterelnök a felelősség súlya alatt összeroppan, és 1941. április 3-án főbe lőtte magát.¹⁶

1941. április 6-án Németország megtámadta Jugoszláviát, majd április 10-én a Horvátország önállóságát kinyilvánító zágrábi döntést követően – miután Jugoszlávia megszűnt – született meg Horthy kormányzó hadparancsa a Délvidék visszafoglalására.¹⁷

A magyar hadsereg – a 3. hadsereg és a gyorsadtest – április 11-én kezdte meg a támadást. A hadműveletekben a Gorondy-Novák Elemér altábornagy vezette 3. hadsereg négy hadteste (I. hadtest – Decleva Zoltán, IV. hadtest – Horváth László, V. hadtest – Silley Antal, gyorsadtest – Dálnoki Miklós Béla) vett részt.¹⁸ Mivel komoly ellenállásba nem ütköztek – egyedül Petrőcnél volt említésre méltó harc, amelyben 65 magyar katona esett el –, néhány nap alatt elérték a régi határt.¹⁹ Ezzel Magyarország újabb területekkel gyarapodott, megszerezte Bácskát, a Baranyai háromszöget és a Muraközt, mintegy 11,5 ezer km²-t.

A visszatért terület magyarsága örömmel fogadta a magyar honvédeket. Joggal érezhették, hogy a két évtizedes keserű kisebbségi lét után az anyaország újra a keblére ölelte a Délvidéket. Természetesen erről a jeles eseményről a sajtó is beszámolt. A *Reggeli Ujság* augusztus 6-tól április 17-ig nem jelent meg. Egyes források szerint a lap a jugoszláv-német, illetve a jugoszláv-magyar ellentétek kitörésétől nem volt hajlandó közölni a belgrádi propaganda kötelező²⁰ híryanagát, és inkább beszüntette működését.²¹

Az impériumváltást követő első számban a főszerkesztői vezércikk üdvözli a magyar csapatok bevonulását, és feltétlen örömről tesz tanúbizonyságot: „Olyan erővel tódul lelkiünkbe az öröm zuhataga, s úgy elszoktunk a boldog nevetéstől, hogy a vidámság egymagában nem is elég indulatunk levezetésére. Huszonkét esztendeje készültünk erre a mai örömnünpre, most mégis olyan erővel borít el bennünket a boldogság-áradata, hogy szinte elernyeszti szívünket-lelkünket. Huszonkét esztendeje készültünk erre a mai örömnünpre, s most mégis szinte váratlanul ér bennünket. (...) Magyar honvédek menetelnek Újvidék uccáin. Horthy Miklós katonái!”²² Az orgánium részletesen beszámol az újvidéki és a szabadkai bevonulásról is.²³

A helyi lapok sem maradtak le a magyar hadsereg üdvözléséről és a bevonulás részletes ismertetéséről. A *Szentai Ujság*, ami a magyar impériumváltást követően *Zentai Ujság* néven jelent meg, április 20-i négyoldalas számában címlapon hozta Horthy Miklós kormányzó kiáltványát.²⁴ A lap emellett részletesen taglalja a magyar csapatok bevonulását a városba.²⁵

A délvidéki magyar városok, falvak visszakapták régi magyar nevüket. A sajtó – többek között a *Reggeli Ujság* – erről természetesen be is számolt.²⁶ A névváltoztatás

elérte az újságokat is. A meglévő napilapok közül a *Reggeli Ujság* Újvidéki *Reggeli Ujság* lett, a becskerekai *Híradó* újra felvette a *Torontál* nevet, az *Új Hírek* pedig innentől *Délvidék* címmel jelent meg. A szabadkai *Bácsmegyei Napló* is felvette régi nevét, és az impériumváltást követően megjelent egy száma *Napló* címmel, de ezután a magyar hatóságok – indoklásként, mint a megszállókat kiszolgáló újságot – rendeletileg megszüntették.

Csuka János 1941 áprilisában megpróbálkozott az 1929-ben megszüntetett *Hírlap* újraindításával, de kicsit több mint négy hónap megjelenés után, 1941. augusztus 30-án betiltották. Később *Délmagyarország*, majd *Délvidéki Magyarság* címmel jelent meg, de 1943 végén megszűnt.²⁷

A visszafoglalt területeken Werth Henrik honvéd vezérkari főnök katonai közigazgatást vezetett be. A bevonulás után az élet fokozatosan állt vissza a rendes kerékvágásba. A rendeletekkel történő irányítást a polgári közigazgatás vette át, és a városok, falvak vezetése a polgármesterek, illetve a városi képviselő-testületek kezébe került.

Az oktatás a magyar oktatási rendszer része lett, a kulturális élet megújult, a magyar nyelvű lapok viszont nem találtak vissza a civil útra.²⁸ A kezdeti euforikus hangulat után továbbra is hűen szolgálták a magyar érdekeket, emellett a háborús propaganda közvetítői lettek. Természetesen többségük fontosnak tartotta a nyelv, a kultúra ápolását is, mégis a propagandatevékenységük emelkedik minden fölé. Folyamatosan tudósítanak a harcokról is, kezdetben a hadi sikerekről túlzóan, míg a háború végén a vereségről és a visszavonulásról inkább visszafogottan.

Az anyaország is minél hamarabb szeretne volna a visszatért területeket integrálni, és e folyamat részeként a második²⁹ Újkenyér-ünnepre a felszabadított Bácskában került sor 1941. június 27-én. A jeles eseményre Horthy Miklós kormányzó és felesége, valamint Bárdossy László miniszterelnök is ellátogatott. A délvidéki lapok napokon keresztül cikkeztek az eseményről és az előkészületekről, sőt a *Reggeli Ujság* közölte a kormányzó és a miniszterelnök teljes beszédét.³⁰

A lapok a kezdetektől folyamatosan tudósítottak a délvidéki harcokról, katonai megmozdulásokról. A visszatérés az északi részekén zavartalanul zajlott, míg a délebbre szórványos csetnik akciókra került sor, amelyeket a honvédek – olykor nem kevés zavarral, szervezetségtelenséggel – levertek.

A *Reggeli Ujság* részletesen beszámolt az újvidéki, zombori, szabadkai csetnik megmozdulásokról. A későbbiek során is nagy hangsúlyt kaptak a Délvidéken zajló katonai akciók, majd később a bombázások. Viszont érdekességgént elmondható, hogy az 1942-es partizánok elleni, több napon át tartó, újvidéki razzia – ami számos civil áldozatot is követelt – alig jelenik meg a magyar sajtóban. Ennek okát a morális kérdésen túl talán az elrendelt hírzárlattal lehet magyarázni.³¹

A visszafoglalt Délvidéken illegális lapok is megjelentek. Már 1941 júniusában utcára került Újvidéken a *Vesti* (Hírek) és a *Borba* (Harc) nevű lap, amelyet a népfelszabadító mozgalom tagjai szerkesztettek és sokszorosítottak. A magyar kémelhárítás azonban csakhamar felszámolta ezeket az újságokat, a benne tevékenykedő személyeket pedig elítélte. Betiltásra került a szintén a népfelszabadító mozgalom tagjai által írt és szerkesztett *Híd* is, és a szerkesztőséghez közel álló személyek közül jó néhányat – Mayer Ottmárt, Simokovich Rókust, Singer Adolfot, Schwalb Miklóst és Wohl Lolát, Kiss Ernőt, Varga Gyulát, Szöllősy Boriskát – kivégeztek.³²

Hitler ígérete ellenére a Bánátot nem a magyar, hanem a német csapatok szállták meg 1941 áprilisában. A terület kérdéséről visszatérő viták voltak a magyar és a német fél között, de a terület német fennhatóság alatt maradt 1944-ig. A bácskai lapokkal ellentétben a Bánátban megjelenő *Torontál* ennek megfelelően alakította szerkesztőségi politikáját. A németek felé lojalitást mutatott, az anyaországgal pedig szoros kapcsolatot ápolt.

A térségben német nyelvű lap – *Banater Beobachter* – is megjelent, ami a hivatalos propagandát közvetítette. A *Torontált* erős cenzúra alá vetették, és ennek megfelelően tájékoztatta a lakosságot a német csapatok sikereiről. A német közigazgatás rendeleteit, felhívásait is közzétették az orgánumban. Több, a bánáti zsidósággal kapcsolatos felhívás is megjelent³³ a lapban, folyamatosan tudósítottak a kommunisták elleni³⁴ akciókról is.

A kötelező felhívások mellett az újság fő irányvonala a kultúra, a művelődés, illetve az ünnepekről, sporteseményekről szóló tudósítások. A kezdetben hat, majd négy, végül két oldalon megjelenő lap főszerkesztője Mara Jenőné, szerkesztője pedig Kelemen János volt.³⁵

ÖSSZEZÉS

1944. október 1-jén léptek a Bánság területére a szovjet, illetve partizán csapatok, és ezzel megkezdődött a Vajdaság visszafoglalása. A Vörös Hadsereg átkelt a Tiszán, és megkezdődtek a bácskai hadműveletek. Sorra foglalták vissza a Tisza menti településeket, végül október 10-én Szabadkát. Bácska nyugati, középső és déli részein nagyobb volt az ellenállás, de október végére ezek is elesetek. A németek tömegével menekültek, de körülbelül kétszázezren itt ragadtak. A magyar lakosságból hozzávetőlegesen negyvenezer fő menekült el: főleg a Magyarországról ide helyezett közigazgatási személyzet, a vitézi családok, illetve a mintegy tizenhétezer főnyi, Délvidékre telepített székely.

Az itt élő magyarság legnagyobb részét – polgári lakosság lévén – semmilyen háborús bűn nem terhelte.³⁶ Az itt maradásért azonban a bácskai magyaroknak súlyos árat kellett fizetniük 1944 októbere és decembere között.³⁷ A megtorlás

a délvidéki magyar sajtó munkatársait is elérte. Sokan – félve a megtorlásoktól – elmenekültek. Árvai André Dezsőt,³⁸ a *Reggeli Ujság* főszerkesztőjét, mint háborús bűnöst, a megszállókkal való együttműködés vádjával kivégezték. Hasonló sorsra jutott a szabadkai *Délvidéki Magyarság* főszerkesztője, Bogner József, valamint a felelős szerkesztő, Tímár Ferenc is.³⁹

A *Torontál* felelős szerkesztőjét, Mara Jenőné 1945. április 23-án háromévi kényszermunkára és tíz év polgári becsületmegvonásra ítélték. Az indoklás szerint: „A *Torontál* fasiszta lap volt, tudósított hivatalos fasiszta eseményekről, ellenségesen viszonyult a népfelzabáló mozgalomhoz és a német propagandára támaszkodott.”⁴⁰

JEGYZETEK

- 1 Marseille-ben 1934. október 9-én horvát merénylők meggyilkolták I. Sándor jugoszláv királyt. A merénnyellett kapcsolatban Magyarország is célkeresztbe került.
- 2 Bárdi Nándor: *Sajtóterjesztés és társadalomszervezés. Kende Ferenc a vajdasági magyar közművelődés szervezésében. (1935–1940).* In: Egyén és közösség. Szerk.: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes. Zenta, 2012. 195–252. 204.
- 3 Kertész János, dr.: *A megszállt területek magyar sajtója.* In: Országút. Állampolitikai szociálgazdasági és kulturális szemle. 1935. november, 2. sz. 33–38. 38.
- 4 Bolgár László: *A jugoszláviai magyar kisebbségi sajtó.* In: Kalangya, X. évfolyam (1941. január-február) 1–2. szám. 31–36. (a továbbiakban: Bolgár 1941.)
- 5 Fekete Lajos: *A magyar sajtó.* In: A visszatért Délvidék. Szerk.: Csuka Zoltán. Budapest, 1941. 227–238. (a továbbiakban: Fekete 1941.) 1941. 228–229.
- 6 Bolgár 1941. 35.
- 7 Uo. 36.
- 8 Fekete 1941. 228.
- 9 1938. november 2-án, az I. bécsi döntés értelmében Magyarország visszakapta a Felvidék egy részét (11 927 km²); 1939. március 15. és 18. között – kisebb harcok árán – Kárpátalja is visszatért (12 ezer km²); 1940. augusztus 30-án született meg a II. bécsi döntés, amelynek értelmében Magyarország visszakapta Észak-Erdélyt és a Székelyföldet (43 ezer km²).
- 10 Hornyák Árpád: *Jugoszláv-magyar államközi kapcsolatok, 1920–1941.* In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés.* Budapest, 2013. 83–94. 90–91.
- 11 A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947.* Budapest, 2004. 97. (a továbbiakban: A. Sajti 2004.)
- 12 Sipos Péter: *Jugoszlávia felosztása 1941-ben.* In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés.* Budapest, 2013. 112–113.
- 13 Szakály Sándor: *A Délvidék visszafoglalása és a magyar katonai vezetés.* In: Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés.* Budapest, 2013. 138–139. (a továbbiakban: Szakály 2013.)
- 14 A. Sajti 2004. 153.
- 15 Szinai Miklós – Szűcs László (szerk.): *Horthy Miklós titkos iratai.* Budapest, 1965. 289–290.
- 16 Juhász Gyula: *A Teleki-kormány külpolitikája 1939–1941.* Budapest, 1964. 301–309.; A. Sajti 2004. 154.
- 17 Szakály 2013. 142.

- 18 A délvidéki hadműveletekről részletesen: Horváth Csaba – Lengyel Ferenc: *A délvidéki hadművelet 1941. április*. Budapest, é. n.
- 19 A. Sajti 2004. 156–157.
- 20 Az 1929-es diktatúra egyik intézkedése az volt, hogy elrendelte a megjelenés előtti cenzúrát, illetve kötelezte a lapokat, hogy a belgrádi sajtóiroda által kiadott közleményeket, híreket megjelentesse.
- 21 Fekete 1941. 234.
- 22 *Magyar feltámadás*. In: Reggeli Ujság, XXII. (1941) 97. sz. 1. (1941. április 17.) Közli: Kovács Csaba: *A „Délvidék” és a „Vajdaság” 1941–1948 között a sajtó és az emlékezet tükrében*. In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád és Bíró László. Budapest, 2016. 129–158. (a továbbiakban: Kovács 2016.) 133.
- 23 Uo. 134.
- 24 Történelmi Levéltár Zenta F. 385. *Kiadtvány*. In: Zentai Ujság, XX. évf. 43. sz. 1941. április 20. 1.
- 25 Uo. *Zenta ismét visszatért; Hiszek egy istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában; Így ünnepelte Zenta a magyar feltámadás ünnepét*.
- 26 *A visszatérő városok és községek elnevezése*. In: Reggeli Ujság, XXII. (1941) 104. sz. 6. (1941. április 25.) Közli: Kovács 2016. 136.
- 27 Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*. Újvidék, 2001. 98.
- 28 Mák Ferenc: *Magyar sajtó a Délvidéken 1914–1989*. In: *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig*. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből. Szerk.: Apró István – Paál Vince. Budapest, 2014. 165–236., 185.
- 29 Az első Szegeden volt 1937. június 29-én.
- 30 *A kormányzó a visszatért Délvidéken*. In: Reggeli Ujság, XXII. (1941) 182. sz. 1–2. (1941. július 29.) Közli: Kovács 2016. 135.
- 31 Bővebben lásd: Kovács 2016. 140–142.
- 32 Kalapis Zoltán: *Százötven éves sajtótörténetünk dátumai és fejezetei (1848–1998)*. In: *Létünk*. XXXII. évf. 2002. 1–2. sz. 13–36. (a továbbiakban: Kalapis 2002.) 23.
- 33 *A zsidóhivatal közleménye*. In: Torontál, 1941. május 24.; *Holnap reggel jelentkezni kell mindazon zsidóknak, akik eddig még nem jelentkeztek*. In: Torontál, 1941. július 8.; *A zsidóhivatal közli*. In: Torontál, 1941. augusztus 10.; *Hatósági intézkedés a zsidó tulajdonról*. In: Torontál, 1941. október 18.; *Zsidóházak ügye*. In: Torontál, 1941. október 11. Közli: Németh Ferenc: *Élet a Bánátban a német megszállás alatt 1941–1944*. In: *Magyarok és szerbek a változó határ két oldalán, 1941–1948*. Szerk.: Hornyák Árpád és Bíró László. Budapest, 2016. (a továbbiakban: Németh 2016.) 187–188.
- 34 *Kommunisták kivégzése*. In: Torontál, 1941. július 31.; *Tizenkét kommunistát agyonlőttek Nagybecskerekén*. In: Torontál, 1941. szeptember 21.; *Kommunista-bandák garázdálkodása*. In: Torontál, 1941. október 5. Közli: Németh 2016. 188–189.
- 35 Németh 2016. 183.
- 36 Azok a polgári lakosok, akik valamiféle bűnt követtek el szerb polgártársaik ellen, elmenekültek a kivonuló magyar hadsereggel.
- 37 Erről lásd bővebben: Sajti 2004., Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska*. Budapest, 1995. (a továbbiakban: Mészáros 1995.); Mészáros Sándor: *Holtta nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. II. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék*. H. n., é. n.; Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, 1991.; Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged–Zenta, 2013.
- 38 Mészáros 1995. 140.
- 39 Kalapis 2002. 23.
- 40 Németh 2016. 183.